

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparistiky

Bakalářská práce

Jana Popelková

Folkloristické práce Františka Bartoše a literatura pro děti
Folkloristic studies by František Bartoš and children's literature

PhDr. Václav Vaněk, CSc.

2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20. prosince 2013

.....

Jana Popelková

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá folkloristickými pracemi Františka Bartoše a významem autora v stěžejních oblastech jeho činnosti, tedy především v oblasti pedagogiky, národopisu a sběru a vydávání lidových písní. Podrobněji jsou pak v práci rozebrány jeho sbírky *Naše děti* a *Kytice* s ohledem na Bartošův vztah k dětské literatuře a na jeho požadavky podoby textů určených dětem.

Abstract:

The main focus of this bachelor thesis are folkloristic studies by František Bartoš and his significant contribution especially to the field of pedagogy, ethnography and gathering and publishing of folk songs. Bartoš's collection of children's folk texts *Naše děti* and *Kytice* will be analysed in greater detail. the thesis will examine these books with regard to the author's approach to juvenile literature and his requirements on the form of the texts designed for children.

Klíčová slova:

František Bartoš, folklor, Naše děti, Kytice, literatura pro děti

Keywords:

František Bartoš, folkloristics, Naše děti, Kytice, children's literature

Obsah

1.	Úvod.....	5
2.	Proměny folkloru na konci 18. a v průběhu 19. století.....	6
3.	Kontext: úsilí spisovatelů a kritiků o povznesení literatury pro děti a mládež.....	8
4.	František Bartoš a jeho badatelské zaměření	11
4.1.	Život a dílo	11
4.2.	Bartošův vztah k literatuře, literatura pro děti	16
4.3.	<i>Naše děti</i> : popis sbírky	18
5.	František Bartoš – <i>Kytice</i> : charakteristika sbírky a analýza jejích textů	29
6.	Tvorba Františka Bartoše a srovnání s dílem jiných autorů písničích pro děti.....	31
6.1.	František Bartoš a Josef Kožíšek	31
6.2.	František Bartoš a Josef Václav Sládek	32
6.3.	Tematické shody a odlišnosti mezi sledovanými autory.....	34
7.	Závěr	36
7.1.	Rekapitulace poznatků	36
7.2.	Význam Bartošova díla	36
8.	Literatura.....	39

1. Úvod

Cílem této bakalářské práce je bližší seznámení s folkloristicky orientovanou prací Františka Bartoše, primárně pak s jeho sbírkami *Naše děti* a *Kytice*. V úvodní části textu stručně popíši historický vývoj folkloru na konci 18. a v průběhu 19. století. Následovat bude druhá část, jejímž tématem bude pokus o vhled do problematiky dětské literatury; konkrétně se zaměřím na to, jak se dětská literatura vyvíjela a jak se k tomu stavěli některé osobnosti té doby). Třetí část se bude zabývat osobností Františka Bartoše a jeho odbornou činností, v krátkosti představím jeho nejvýznamnější díla ze všech oborů. Pokusím se charakterizovat jeho vztah k literatuře, zvláště k té dětské, a na základě jeho v tomto ohledu zásadní stati nastíním, jak podle Bartoše měla vypadat literatura určená dětem. V závěru této kapitoly se soustředím na popis sbírky *Naše děti* a stručné seznámení s tím, do jaké míry splňovaly textu uveřejněné v této knize Bartošovy požadavky na tento typ literatury. Poslední kapitola bude obsahovat popis sbírky *Kytice*, která poslouží jako příklad využití folklóru věnovaného dětem – stručně dílo popíši a z tematického hlediska srovnám s dětskou literaturou, jak ji ve stejné době psali Josef Kožíšek a Josef Václav Sládek, kteří z Bartošovy práce vycházejí. V samotném závěru pak stručně shrnu poznatky, které jsem při zpracování této bakalářské práce získala, a pokusím se postihnout význam Bartošova díla.

2. Proměny folkloru na konci 18. a v průběhu 19. století

Slovo folklor pochází z anglického spojení „folk lore“, což v doslovném překladu znamená „lidová tradice“, a zahrnuje v sobě širokou škálu textů jak poetických (lyrické, epické a lyrickoepické písně), tak prozaických (pohádky, pověsti, bajky, humoresky nebo anekdoty) a dramatických (obchůzkové či kolední divadelní hry). Patří sem však i krátké průpovědi ve formě různých zaříkání, hádanek nebo přísloví. Folklorní texty se vyznačují několika společnými rysy, a to především lidovostí, anonymitou, kolektivností, kontaktovostí a tím, že se zpravidla šířily ústním podáním. V rámci formální výstavby se často opakují ustálená slovní spojení a motivy; je hojně využíváno nadsázek, dialogů, gradací a kontrastů. Lidová tradice se v 19. století značně promítala do literatury umělé a stávala se její součástí. Slovo „lidový“ se pak chápe coby „jsoucí výtvořem vesnického obyvatelstva“. Dětský folklor byl tvořen hlavně písněmi, popěvkami, říkankami, ukolébavkami, rozpočítadly, škádlivkami a oblamovačkami. Některé žánry si děti vytvářely samy, některé se stávaly součástí dětského folkloru poté, co pozbyly svého původního významu ve folkloru dospělých.

Lidová a umělá literatura koexistovaly v průběhu času ve vzájemných vztazích, navzájem se doplňovaly, lidová tvorba pak odrážela to, co se dělo na poli vyšší produkce. Na konci 18. století je lidová tvorba ve výhodě – na rozdíl od umělé literatury byl její vývoj stále nepřetržitý, zatímco tradice uměle tvořené literatury byla na nějaký čas přerušena. Od přelomu 18. a 19. století se folklor stává jedním z významných zdrojů české básnické tradice. V této době byla nejhojněji rozšířena píseň (od duchovní až po baladickou), která byla chápána jako vzor estetické dokonalosti. Zájem o ni byl mimo jiné vyvolán vlivem J. G. von Herdera, autora sbírky *Volkslieder*, který tvrdil, že národ je tvořen lidmi spojenými svým jazykem, z něhož vycházela i společná kultura tohoto lidu. Svoji tezi dokládával právě na lidových písních. V průběhu 19. století docházelo k integraci lidové písně do novodobé české poezie. Její první prolnutí s umělou literaturou představuje ohlasová poezie z počátku 19. století, zastoupena je pak *Ohlasy písní ruských* (1828) a *Ohlasy písní českých* (1838) Františka Ladislava Čelakovského, dále pak texty V. Hanky, J. J. Langra, J. V. Kamarýta, J. K. Chmelenského, J. S. Tomíčka či F. J. Vacka Kamenického. Na základě ohlasové poezie začaly také vznikat první drobné texty pro děti, jejichž autorem byl K. A. Vinařický. Lidové písně, které postupně ztrácely svoji obřadní funkci a vymaňovaly se z ceremoniálního kontextu, si v 50. letech našly oblibu i u skupiny májovců. Ti však nesouhlasili s jejich využitím v rámci ohlasové poezie, která tvořila protiklad ke snaze májovců o bezprostřední vyjádření

básnickových prožitků. V jejich pojetí tvořila lidová píseň základ, z něhož měl básník čerpat a vždy se k němu vracet. 19. století je dobou, v níž začínají vycházet první sbírky folklorní literatury. S jejich vydáváním se začalo ve 20. letech. Nejvýznamnější sbírky v tomto období představují v Čechách vydané *Slovanské písně národní* (1822–1827) Františka Ladislava Čelakovského, dále *České národní písně* (1825) Jana Rittersberka a dvoudílné *Písně světské lidu slovenského v Uhřích* (1823, 1827), které sebrali a na Slovensku vydali Pavel Josef Šafařík, Jan Kollár a Jan Blahoslav Benediktí. Mezi významné sběratele se pak dále řadí Josef Jaroslav Langer, a ve druhé vlně od čtyřicátých let Karel Jaromír Erben, František Sušil, Ludvík Kuba. V 70. letech začíná se svou prací i František Bartoš.

Próza byla v počátcích obrozeneckého období spojena s lidovýchovným působením. O její rozvoj se úspěšně postaral Václav Matěj Kramerius se svojí Českou expedicí (1790–1849), díky které mezi lidem kolovalo četné množství knih, včetně zábavných či vzdělávacích titulů pro mládež. Významnou pozornost však v této době na sebe vztahují pohádky. Ty podle Václava Tilleho „byly počátkem devatenáctého věku považovány za zbytek národní poesie z primitivní doby, z prehistorického zlatého věku národu.“¹ V průběhu 19. století však z nich pomalu mizí nadpřirozené postavy a fantastické motivy a pohádky se tak přibližují realistickému vyprávění. Zájem o povídku se začíná rozvíjet od 30. let, kdy začíná být pojímána jako obraz národního ducha. První sbírka pohádek (*Národní české pohádky a pověsti*) je vydána r. 1838 a autorem je Jakub Malý, který je tak považován za našeho prvního sběratele a vydavatele těchto textů. Tím, kdo se u nás začal vědeckému bádání českého folkloru věnovat jako první, byl však až Karel Jaromír Erben, který se vedle výše zmíněných písní se věnoval i pohádkám. Kromě Erbeny se jim věnovala např. Božena Němcová, ač její pohádky (stejně jako Erbenovy) nebyly původně adresovány dětem. Významný rozvoj pohádky (a to jak po stránce kvality, tak kvantity) je zaznamenán v druhé polovině 19. století; roli v tom hrají folkloristická a teoretická bádání. Z autorů, kteří pohádky sbírali, pak ještě můžeme jmenovat Josefa Kajetána Tyla, Matěje Mikšíčka, Beneše Metoda Kuldu nebo Václava Tilleho.

---

¹Tille, Václav: *České pohádky do r. 1848*, str. III

3. Kontext: úsilí spisovatelů a kritiků o povznesení literatury pro děti a mládež

Dětská literatura coby umělecký žánr nebyla až do poloviny 19. století patrně považována za tolik důležitou, aby se probíjela do centra zájmů tehdejších spisovatelů. Ta, která pak vznikala, byla úzce spjata s pedagogikou a didaktikou. Její autorství si připisovali kněží a pedagogové, kteří své knihy tvořili za účelem výchovy mládeže. Mluví-li se tedy o literatuře pro děti, je řeč především o dílech s „mrvoučnou tendencí“², které měly spíše charakter jednoho z prostředků, jak děti vychovávat a vzdělávat. Za příklad mohou sloužit spisy J. H. Campa (někdy ve spolupráci s Rulíkem) nebo J. Prokopa; výchovné texty pro dívky pak psala např. Marie Antonie. Počátkem 19. století převažovaly v naší dětské literatuře především překlady zahraničních autorů, zejména těch německých (Ch. Schmid, G. Nieritz či F. Hoffmann), jejichž literatura by se dala označit coby moralistní, popř. se znovu tiskly starší texty některých našich spisovatelů (F. Doucha, K. A. Vinařický). Co se týkalo české, nově vznikající, literatury určené dětem, tak první, kdo do ní přinesl více uměleckého pohledu, byli až Karel Jaromír Erben a Božena Němcová. V 50. letech není na literaturu pro děti a mládež upoutána taková pozornost – po pádu Bachova absolutismu se společnost věnuje spíše veřejnému životu. Změna přichází až od druhé poloviny 60. let a v průběhu let sedmdesátých, kdy pedagogové, publicisté i umělci volají po uměleckých dílech vhodných pro mládež. Jak připomíná Jaroslav Voráček, „po pádu absolutismu a po obnovení konstituce měla na rozvoj literatury pro děti v 60. a 70. letech značný vliv reorganizace školství. Školy se rozšiřovaly, mezi vyučovací předměty se začlenila vlastivěda a přírodní nauky, v r. 1869 se vrací do škol mateřština.“³ O dva roky dříve vešel v platnost školský zákon ohledně odloučení škol od církve, na jehož popud se začala rozvíjet publicistická a pedagogická činnost, jež napomohla zvýšení jak počtu časopisů pro děti, tak i založení mnoha dětských knihnic. Texty vycházející např. v Štěpnici (příloha časopisu *Škola a život*), *Učitelských novinách*, *Besedě učitelské*, *Komenském*, *Pedagogických rozhledech* nebo *Úhoru* se pak týkaly např. nových knih či obsahovaly hodnocení časopisů pro děti, divadelních vystoupení a výtvarného umění. Samotné časopisy byly pak (především z finančních důvodů) často jediným zdrojem beletrie, který se dostával k dětským čtenářům. V této době jsou také požadovány překlady i z dalších cizích jazyků, ne jen z němčiny, což se projevuje v 70. letech, kdy se prohlubuje propojenost

---

²Dějiny české literatury III, str. 394

³Voráček, Jaroslav: Česká literatura pro mládež, str. 12

naší literatury se světovou (vznikají překlady zahraničních děl autorů, vydávání jsou např. Verne, Puškin, Cooper nebo Andersen). V rámci české literatury pro děti přinášejí 70. léta hlavně *Broučky* J. Karafiáta coby „jedinou prózou, odpovídající vlastnostem literatury pro děti“.⁴ Významný je ovšem také rozvoj historické prózy, včetně textů zachycujících místní a národní pověsti (V. Beneš Třebízský, A. Jirásek, S. Podlipská, K. V. Rais, A. Sedláček), dále pak jsou publikovány převyprávěné pohádky (F. Bartoš, B. M. Kulda). Co se týkalo poezie pro děti, byla po delším útlumu kvalitativně rozvíjena až v 80. letech, především sbírkami J. V. Sládka, K. V. Raise, J. Kožíška a F. S. Procházky. J. Voráček pak dodává, že „pro poezii 80. a 90. let je typický její výchovný národní obsah, jímž tento literární druh působí na utváření podvědomí českého domova obecně humánním poznáním nejintimnější, dítěti nejbližší skutečnosti.“⁵ V této době mimo jiné sílí i zájem o naučnou literaturu (K. Starý) a autoři se zabývají také lidovou slovesností, jejíž vybrané texty jsou shromažďovány do čítanek a výborů (F. Bartoš, B. M. Kulda, F. Bílý). Literatura určená pro děti a mládež díky autorům tvořícím v 80. a 90. letech 19. století přestává být chápána jako pouhý produkt pedagogických snah a postupně se stává součástí umělecké beletrie. V dětské literatuře je patrný posun od didakticky zaměřených děl směrem k textům, které zohledňovaly fakt, že dítě s narůstajícím věkem prochází psychickým vývojem.

Ze spisů vycházejících v průběhu 19. století je zřejmé, že si společnost byla vědoma nedostatků v oblasti dětské literatury. S prvními úvahami na toto téma se setkáváme již v první polovině 19. století, a to konkrétně v letech 1830–1850. Tyto texty se obsahově stále věnovaly vychovatelství či ohlasové poezii. Rozvoj teoretických a kritických článků zabývajících se dětskou literaturou zaznamenala léta 50. - 70., a to díky nově vznikajícím pedagogickým časopisům (*Beseda učitelská*, *Budečská zahrada*, *Komenský* nebo *Pedagogium*). Za zakladatele kritiky literatury pro mládež je považován K. A. Vinařický, který ve svých pracích již bral v potaz psychologické potřeby dětského čtenáře. Praktickými otázkami se však zabýval až text *O dětské literatuře* z r. 1887, jehož autorem byl teoretik a kritik František Hrnčíř (1860–1928), který se v daném textu věnoval hned několika bodům najednou. Hrnčíř např. souhlasil s Bartošem v tom, že produkce textů pro děti a mládež byla obrovská, ale kvalitních z nich bylo jen málo. Za kvalitní pak považuje *Jarý věk*, *Budečskou zahradu*, *Tři pohádky* Elišky Krásnohorské či *Pohádky o Kristu Pánu* Karla Václava Raise. Kromě Hrnčíře se pak k tomuto tématu vyjádřili třeba F. S. Kody (článek *O naší literatuře*

---

⁴Chaloupka, Otakar; Voráček, Jaroslav: *Kontury české literatury pro děti a mládež*, str. 21

⁵Chaloupka, Otakar; Voráček, Jaroslav: *Kontury české literatury pro děti a mládež*, str. 19

pro mládež z r. 1895) J. Dolenský (*Průvodce četby mládeže* z r. 1897, *O spisovatelích pro mládež* z r. 1897, *O nynějším stavu písemnictví pro mládež* z r. 1897) či B. Sokolová (*Úvaha o stavu písemnictví pro mládež* z r. 1888). A samozřejmě také František Bartoš, který k dětské literatuře přistupoval jak z teoretického, tak z praktického hlediska. Byl prvním, kdo vynesl na světlo konkrétní příklady nedostatků a vad ve světě dětské literatury, a to ve svém článku *O literatuře pro mládež* (1882). Z hlediska kritiky byly reakce na tento článek z počátku minimální – první odezvu lze najít až v *Pedagogických rozhledech* z r. 1897, v nichž byl věnován prostor kritice spisů pro mládež, podle jejichž kritérií byly pak jednotlivé spisy posuzovány. Později pak vyšel výbor vydaný Dědictvím Komenského obsahující Bartošovy názory týkající se této problematiky, v *Moravské revui* byl r. 1899 otištěn článek Aloise Mrštíka *Literatura pro mládež*. To vše dalo vzniknout nové epoše v úsilí o pozvednutí literatury pro mládež. Prvním počinem této nové epochy se pak stává almanach *Jaro*.

4. František Bartoš a jeho badatelské zaměření

4.1. Život a dílo

František Bartoš se narodil dne 16. března 1837 a vyrůstal v malé moravské vesničce Mladcová, severozápadně od města Zlína. Moravské prostředí a život v malé obci se silně prolíná jeho dílem, jak dokládá část jeho tvorby a Bartošovo zapojení se do kulturního života. Vztah k lidovým zvykům, písním a tancům měl možnost si vytvořit již ve svém dětství, a to díky svému otci, jenž byl hospodským a v jehož hospodě se pravidelně konaly svatby a další podobné události, při nichž měl Bartoš příležitost se s písněmi, tanci či zvyky seznámit zblízka.

Jeho studia jsou spjata již se zmíněným Zlínem (základní škola), dále s Olomoucí (gymnázium) a především s Vídní, kam odjel studovat na univerzitu s představou stát se profesorem, „aby tak později národu svému mohl prospěti, odchováváje mu mládež duchem vlasteneckým.“⁶ V rámci svého vysokoškolského studia se věnoval klasickým jazykům a češtině, které měl možnost studovat pod vedením A. V. Šembery a F. Miklošiče. Již jako student byl členem několika spolků (Morava, Zpěvácký spolek slovesný) a psal do časopisů (*Listy filologické a pedagogické*, *Pedagogium*, *Časopis Matice moravské*, *Komenský*, *Obzor*). Během studií si také přivydělával doučováním a učitelské povolání jako takové se stalo nedílnou součástí jeho života, věnoval se mu více než třicet let. Jeho žáky byli např. spisovatel Jan Herben nebo literární kritik František Bílý. R. 1888 byl pak dosazen do pozice ředitele na jednom brněnském gymnáziu, kde setrval až do r. 1898, kdy odešel na odpočinek.

Během vyučování využíval Bartoš bohatství lidového umění, na své žáky apeloval, aby hodně četli básně, především tehdejší poezii. Při výuce si zároveň všímal nízké kvality středoškolských učebnic, proto svoji pozornost zaměřil na sestavování adekvátních učebních textů zaměřujících se na přehled literárního vývoje. Výsledkem se stala *Čítanka pro I. třídu škol středních* z r. 1876 a její další svazky z let 1881, 1883 a 1887, v nichž si autor jako základní kostru vybral především málo známé moravské literáty. Vedle toho r. 1874 ještě vydal pod pseudonymem Jan Vesnický *Stručný přehledný dějin literatury české doby staré a střední*. Na neuspokojivý stav literatury pro mládež Bartoš upozorňoval také v *Malé Slovesnosti*, která měla nahradit *Slovesnost* Jungmannovu a jež byla pro studenty důležitá

---

⁶Bartocho, Jan: František Bartoš [K jeho úmrtí.], str. 250

proto, že v ní Bartoš seznamoval studenty s literárními velikány své doby – objevují se v ní jména jako Neruda, Hálek, Čech nebo Zeyer. Kniha se tak liší např. od učebnic Jirečkových, v nichž je literární vývoj popsán pouze do padesátých let 19. století. Kromě toho zde Bartoš dával prostor nejen poezii, ale i próze. *Čítanky* a *Malá Slovesnost* navíc splňovaly požadavek, aby se žáci kromě správného užívání gramatiky učili také „mluviti a psáti logicky správně, myšlenkami bohatě, slohově pěkně“.⁷ Vedle učebnicových textů je Bartoš také editorem některých antologií, sborníků či jednotlivých textů starší literatury, jež sám považoval za důležité – zastával názor, že žáci by měli číst i během domácí přípravy. Tato představa ho dovedla až k vydání např. *Antologie z národních písní českoslovanských* (1874), *Pravidel moudrosti a opatrnosti* (1875), *Příhod Václava Vratislava z Mitrovic* či *Babičky* Boženy Němcové. U posledních dvou titulů se Bartoš rozhodl opravovat chybně napsaná slova; od některých svých současníků si za to pak vysloužil kritiku. Obhajoval se však tím, že „chtěl, aby žáci měli před sebou vzory jazykové.“⁸ V r. 1900 pak vyšla *Domácí čítanka z lidu pro lid*, o dva roky později *Kytice dětských pohádek*.

Vedle pedagogické praxe a vydávání studijních textů se aktivně podílel na organizační činnosti v rámci moravského školství. Pracoval např. v Matici školské, byl členem zemské školní rady. Vyjadřoval se i k některým obecnějším školním otázkám. V článku *Také několik slov k reformě ústavů učitelských*, který vyšel r. 1901 v časopise *Komenský*, navrhoval, aby učitelé, kteří vyučují na pedagogických školách, absolvovali na univerzitách čtyřletá přípravná studia a jejich závěrečné zkoušky aby byly založeny na jiném principu, než se praktikuje na školách středních. Ve stejném časopise, tentokrát r. 1903, byl otištěn článek *O pěstování zpěvu*, v němž Bartoš poukazuje na úpadek zpěvu v české společnosti. Podle něj problémy vyvstávají již z toho, jakým písním se děti učí ve školách. Na základě analýz došel Bartoš k závěru, že řada písní, s nimiž se žáci ve školách setkávají, jsou bezcenné rýmovačky a dodává, že by měly být nahrazeny písněmi lidovými, národními.

Kromě otázek týkajících se školství se zabýval otázkami filologickými, a to již při studiích na vídeňské univerzitě. Všiml si především problémů spisovného jazyka, konkrétně jeho syntaxe, k níž se dostal vlivem svého učitele F. Miklošiče. Své poznatky o ní sepsal v několika studiích (*O genitivě závislém na časoslovech*, 1872, *O kondicionále*, 1874, několik studií o jednotlivých předložkách nebo *O českém dativě prostém i předložkovém*, 1877), které

---

⁷Čech, Leander: O významu vědecké práce Františka Bartoše, in: Časopis Matice moravské, str. 129

⁸Čech, Leander: O významu vědecké práce Františka Bartoše, in: Časopis Matice moravské, str. 131

byly otiskovány v rozličných časopisech (*Listy filologické a pedagogické*, *Časopis Matice moravské*, *Pedagogium*). Vrchol Bartošova snažení v tomto oboru pak představuje *Skladba jazyka českého*, která vyšla r. 1878. Při jejím psaní autor čerpal své příklady především z lidové řeči a lidových písní, při samotném sestavování se pak opíral o již vydané skladby (Niederle, Kosina, Zikmund, Miklošić a Týn). Je taktéž autorem *Rukověti správné češtiny* z r. 1891 a *Nové rukověti správné češtiny* z r. 1901. Tato díla obsahují brusičské studie, které Bartoš původně publikoval v *Obzoru* pod názvem *České hodinky*. V úvodu *Rukověti* je stručně nastíněn vývoj českého spisovného jazyka od jeho počátků až po dobu 19. století a nejsou samozřejmě opomenuty ani vlivy jiných jazyků. V *Nové rukověti* pak Bartoš upozorňuje, že vlivy cizích jazyků nevidíme jen u malých národů, ale i u těch velkých, např. v Německu. Tyto vlivy se řeší snahami o udržení čistoty jednotlivých jazyků. V předmluvě k *Nové rukověti* vyzývá Bartoš k témuž v rámci češtiny. Sám pak vidí nebezpečí ve vlivu škol, novin, úřadů a dalších institucí, které mají ve své moci šířit češtinu i se všemi cizími prvky, které by se podle Bartoše v jazyce neměly vyskytovat.

Bartošův prvotní zájem představovala česká filologie a byla to právě ona, díky níž se Bartoš postupně začal zajímat o lidové písně a lidovou kulturu obecně. Při zkoumání jazyka vycházel z představy, že jazyk neovlivněný cizími prvky je možné nalézt především ve folklóru – hlavně v lidových písních. Jeho zájem o ně ho dovedl až ke studiu lidu a k potřebě seznámit se s lidovým životem jako celkem. Začneme však písněmi. V této oblasti nejvýznamnější roli hrají tři soubory národních písní, kterými Bartoš navázal na sběratelské dílo Františka Sušila. Již od mládí (viz výše zmíněná otcova hospoda) měl možnost sledovat rozličné události, které se bez písní či tanců neobešly – byl svědkem svateb, různých církevních slavností, účastnil se přástek, draček, hodů, slavily se letnice, Dušičky či Vánoce. Bartošovou prvořadou úlohou stala sběratelská činnost. První sbírka *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými* obsahuje 413 písní, hlavně ze Zlínska, a vyšla r. 1882. Druhá sbírka *Národní písně moravské vnově nasbírané*, vydaná v r. 1889, je oproti prvnímu svazku daleko rozsáhlejší. Je v ní zařazeno 1017 titulů, v úvodu je pak doplněna o informace o sběratelích, sbírkách staršího data a o povaze národních písní jako takových. Třetí a zároveň poslední sbírka, stejného názvu jako předchozí svazek, je pak z r. 1901 a obsahuje 2057 písní a tanců. Bartoš na těchto sbírkách nepracoval úplně sám – písně mu postupně zasílala řada ochotných přispěvatelů (A. Novotný, P. Pavelka, S. Vašátko, J. Vyvlečka či M. Zeman). Na třetím svazku se také podílel skladatel Leoš Janáček, který pro tuto knihu sepsal studii *O hudební stránce národních písní moravských*. Ač přispěvatelé posílali obrovské množství materiálu, ne všechny písně vyhovovaly Bartošovým představám o tom, co by měly sbírky

obsahovat. Veškeré texty, jež se měly stát součástí jednotlivých svazků, si pečlivě vybíral – „do svých sbírek nepřipustil písně, o nichž se domníval, že jsou nelidového původu“.⁹ Bartoš se tak snažil o jazykovou pročištěnost svých sbírek, čímž se liší od Sušila, jenž na jazykové hledisko nebral takový zřetel. Kromě toho se od Sušila Bartoš odlišuje tím, že měl v rámci své sběratelské práce již zmíněné spolupracovníky (a to i pro zápis nářevů – Bartošovi se totiž nedostávalo hudebního vzdělání), zatímco Sušil si materiál pro své *Moravské národní písně* sháněl zcela sám. Některé z písní (např. *Byla láska, Důbravěnko zelená, Halí belí, Pásla husy pode dvorem, Sivá holubičko* či *Za hory, za hory*), jež Bartoš vydal ve svých sbírkách, se objevily i ve školních zpěvníkách. Tvořily však malé procento z celkového objemu ve školách zpívaných písní, na rozdíl od písní sesbíraných Sušilem, jež byly daleko rozšířenější.

Vedle sběru a textových analýz písní se Bartoš také zabýval mluveným slovem, respektive dialektu. Dodnes je považován za zakladatele moravské dialektologie – jako první se totiž soustavně věnoval moravským nářečím a svým důkladným studiím a jeho zpracováním vytvořil podklad pro další badatelskou činnost. V r. 1886 vychází první svazek jeho *Dialektologie moravské* zabývající se nářečím slovenským, dolským, lašským a valašským. Druhý díl (1895) se pak zaměřuje na nářečí hanácké, horácké a české. Bartoš v obou dílech, při jejichž sestavování vycházel ze spisů Miklošičových a Gebauerových, kladl důraz především na hlásková rozrůznění, která představují hlavní rozdíly mezi jednotlivými nářečím. V r. 1906 pak vyšel *Dialektický slovník moravský*, jenž představoval doplněk k předchozím dvěma svazkům; podklady k němu Bartoš začal sbírat hned po vydání druhého dílu *Dialektologie*. Tak jako tomu bylo u písňových sbírek, i se slovníkem mu při sběru materiálu svým zasláním příspěvků vypomohla řada lidí (T. Dobiáš, A. Doufalík, C. Mašíček, P. Pavelka, T. Šmýd, M. Václavek, F. Vahalík a J. Vychodil). Látku čerpal z několika zdrojů, a to z lidových písní, pohádek, textů publikovaných v časopisech a textů, které sám vydal. Přesto již dopředu uvádí, že slovník není úplný a ani být úplný nemůže. Tak jako tak doufá, že některé z výrazů zařazených do slovníku by mohly sloužit k rozvoji českého spisovného jazyka. Důležitost dialektických výzkumů Bartoš vidí v postupném odkrývání vývoje českého jazyka. V rámci vztahu dialektologie a vyučování pak za zvlášť přínosné považuje, aby byl učitel seznámen s nářečím, jimiž mluví jeho žáci, díky čemuž by měl usnadněn svůj úkol, a to lépe a srozumitelněji učit český spisovný jazyk.

Jak již bylo zmíněno, nezabýval se Bartoš jen specifickou mluvou lidí a jejich

---

⁹Vyskočil, Jiří: Nad folkloristickým dílem Františka Bartoše, in: *Ze života Františka Bartoše*, str. 74

uměleckými projevy, věnoval se také lidem samotným a způsobu jejich života. Přispívala k tomu atmosféra doby – v průběhu 19. století se postupně zvětšovala podpora studia zanikající lidové kultury, byla zakládána muzea a společnosti, pořádaly se krajové a celonárodní výstavy. „Romantický zájem o lid a jeho kulturu, který vyrostl na úsvitu nového společenského zájmu jako živá reakce na předchozí feudální praxi společenských vztahů, vyburcoval k buditelské činnosti řadu pokrokových příslušníků inteligence, zejména z řad učitelů a kněží.“¹⁰ To se týkalo i Bartoše. Se studiem života lidu začal na konci sedmdesátých let 19. století – r. 1877 uveřejnil v *Časopisu Matice české* svůj článek *Ze života moravského lidu*, kterým si vysloužil oprávněnou pozornost. V letech 1882–1884 se vydal na studijní cestu po moravských krajích. Nasbírané poznatky otiskoval v časopisech doby studie, které se pak staly součástí následujících národopisných sbírek: jako první vychází dvousvazkový *Lid a národ* (1883, 1885), zaměřující se na popis zaměstnání, obyvatel, hospodářství, krojů či zvyků. R. 1892 vydal Bartoš publikaci *Moravský lid*, v níž shrnul poznatky z oblasti sociální a duchovní, popsal rozličné slavnosti, uvedl řadu pranostik, lidových termínů a pověr a zaměřil se i na lidovou etiku a lidové lékařství. V *Moravské svatbě* z r. 1892 shromáždil svatební písně a blíže čtenáře seznámil s popisem svatebního obřadu. Následují pak studie *Robota na bývalém panství malenkovském* z r. 1898, v níž autor pojednává o poddanské povinnosti a vztahu lidí k robotě, a *Ze života moravských Slováků* (1901), jež se zabývá kroji, zvyky, povahou lidí, jejich hudbou, zpěvy a tanci. Nakonec vychází *Deset rozprav lidopisných* (1906), které čtenářům přibližují potřeby „duchovního života a charakteristických vlastností moravského lidu,“¹¹ a jež vedle pověr a zvyků popisují starý způsob hospodaření. Tato etnografická díla se vyznačují především dokumentárností – autor se v nich nesnaží cokoli zkreslovat. Snaží se popisovat věci takové, jaké jsou, jak je sám vyzoroval. Detailně a systematicky rozkresluje veškeré odlišnosti mezi jednotlivými skupinami lidí, a to především z hlediska jazykového, zvykového a krojového. Ač však usiloval pracovat sebediplněji, bylo jasné, že není možné, aby během svého života zmapoval úplně vše, co mu studium nabízelo. V některých ohledech zůstaly jeho práce spíše kusé, lze je vykládat jako náhled do jednotlivých oblastí lidských životů a považovat je za návrh, kterým směrem v bádání pokračovat.

Kromě badatelské činnosti se Bartoš během celého svého života aktivně účastnil dobového kulturního dění. Stal se členem Čtenářského spolku, pracoval jako dopisovatel

---

¹⁰Jeřábek, R. a Štika, J.: Literární odkaz Františka Bartoše moravské etnografii, in: *Ze života Františka Bartoše*, str. 49

¹¹Cekora, Votěch; Rutte, Ladislav: *Ze života Františka Bartoše*, str. 25

Královské české společnosti nauk, Moravské musejní společnosti a Carské akademie nauk v Petrohradě. Byl také zaměstnán jako konzervátor Františkova muzea. V Praze založil Národopisné muzeum československé, v Brně v rámci organizování kulturního života založil Literární odbor. R. 1890 byl jmenován řádným členem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, je zakladatelem Ústřední Matice Školské. Některé obce (Blansko, Holešov, Jevíčko, Ivančice) si Bartoše vážily natolik, že ho jmenovaly svým čestným občanem.

Bartoš, dlouhodobě sužován těžkou nemocí, zemřel v Mladcové dne 11. června 1906. Pochován je ve Zlíně.

4.2. Bartošův vztah k literatuře, literatura pro děti

O vztahu Františka Bartoše k literatuře (konkrétně pak k literatuře pro děti a mládež) nejlépe svědčí jeho v tomto ohledu zásadní stať *Život a literatura*, otištěná v pátém čísle časopisu *Obzor* z r. 1882, kde autor přisuzuje literatuře (a ruku v ruce s tím i národnímu jazyku) velmi významnou úlohu. Chápe literaturu jako samotnou podstatu národa a odkazuje tak na Goetha, který považoval národní písemnictví za to nejdůležitější a nejcennější, co mohou po sobě jednotlivé generace zanechat. Ostře však proti sobě vyděluje tvorbu lidovou a umělou. Zatímco lidová tradice byla mezi lidmi předávána dlouhá staletí a lidé ji přijímali přirozeně (spolu s jejím jazykem), uměle tvořená literatura se jí nemohla v tomto ohledu vyrovnat. Bartoš jí vytýká mnohé – především vznik na vědeckém a estetickém podkladě (tudíž obsahovou a formální stránku) a dále nutnost si za knihy platit, což pro mnohé rodiny představovalo v době 19. století značný problém. Další negativum pak vidí v kvantitě vydávaných děl – zdá se, že kněží a vychovatelé kladli spíš důraz na množství produkce než na její kvalitu, kterou Bartoš u mnohých děl postrádá. Názor, že literatura je duchem národa, moravský badatel pokládá i za těchto okolností za správný, je však nespokojen s netečností českého lidu vůči svému písemnictví. Za jedno z řešení považuje vzdělávání lidí již od jejich útlého věku: „Dojmy, kterých dítě na úsvitě svého bytu doznalo, bývají rozhodnými pro celý život, v dítěti zakličuje se zárodek budoucího muže a budoucí ženy; proto předůležitost jest, aby dítě podle probouzejících a rozvíjejících se v něm duševních schopností náležitě vychovávalo bylo, k čemuž nemalou částkou přispívati jest literatuře.“¹² Podle Bartoše nejlépe tento úkol splňuje právě lidová slovesnost. Z toho důvodu považuje domácí

---

¹²Bartoš, František: O literatuře pro mládež, in: Šmahelová, Hana – Počátky kritického myšlení o dětské literatuře II, str. 87

mateřskou výchovu užívající lidové slovesnosti za velmi přínosnou a klade na ni silný důraz. Zároveň si stěžuje na nedostatečné množství poezie určené dětem, proto raději v rámci dětské výchovy preferuje lidovou píseň. Za důležitou považuje také pohádku, v níž nachází mravní řád skutečného světa – ten lze z pohádek abstrahovat daleko spíše než ze soudobých povídek a románů, které Bartoš považuje za pouhé karikatury skutečných poměrů.

Má-li se písemnictví pro mládež stát pro mladé čtenáře skutečným vzorem a jakýmsi podvědomým vychovatelem, je potřeba, aby vzdělávání mládeže probíhalo metodicky, „dle přirozených zákonů psychologických a osvědčených pravidel pedagogických.“¹³ Jako první se u dítěte rozvíjí jeho fantazie, na níž má právě působit dětská poezie. Dítě žije ve svém osobním světě, jež si samo vytvořilo. Bartoš vyčítá učitelům, že své žáky vedou k tomu, aby žili mimo tento svůj vlastní svět a zabývali se reálnými problémy, vnějším světem. Tento krok považuje Bartoš za chybný a naopak žádá, aby dětský fantazijní svět byl podporován poetickými prostředky. To umožňuje dětská literatura utvářená duchem národa – jde o přirozenou poezii. Básníci tvořící dětskou poezii pak stojí před náročným úkolem napodobit tuto dětskou poezii tak, aby byla opravdu dětská, a ne jen o dětech, jak se tomu podle Bartoše velmi často stávalo.

Neodmyslitelnou součástí dětské poezie byly zpěv a tanec. Častokrát se např. dětská říkadla „recitují zvláštním rytmem melodickým, v němž dětská paměť má velikou oporu.“¹⁴ S hudbou a tancem jsou spojeny také obřadní hry (vánoční, tříkrálové), na něž mnozí čeští pedagogové doby Bartošovy žehrají a považují je za škodlivé a zbytečné. Jinak o nich mluví pedagogové němečtí. Podle W. Götze jsou tyto hry projevem lásky k otčině (popř. mohou lásku k ní rozvíjet) a školy by je naopak měly podporovat, ne je přehlížet a přistupovat k nim negativně. Mezi dětskou poezií se dále řadí také pohádky a pověsti, jež děti poslouchaly za dlouhých zimních večerů. Co se týče pohádek, děti chápou, že pohádkový svět je vystavěn na jiných principech než svět reálný, v němž žijí. Rodiče a vychovatelé by však neměli dítě od pohádkového světa odtrhávat – až nadejde čas, dítě ho opustí samo od sebe. Jak říká Bartoš: „Nic se nebojme, že se duše dětská naplní fantastickými představami a lichými názory; pomysleme, že právě tyto představy a tyto názory jsou nejprostším tvarem poesie, a nenaplní-li se duše dětská jimi, zůstane prázdná.“¹⁵ Jak tvrdí již zmíněný W. Götz, dítě prožívá jednotlivé události a jevy skrze svoji fantazii. Ve spojení s rozumovými praktikami

---

¹³Bartoš, František: Život a literatura, in Obzor, roč. 5, 1882, str. 177

¹⁴Bartoš, František: Život a literatura, in Obzor, roč. 5, 1882, str. 178

¹⁵Bartoš, František: Život a literatura, in Obzor, roč. 5, 1882, str. 178

užívanými ve školách si pak samo vygeneruje hodnoty důležité k životu. Z toho důvodu je dětská literatura tak důležitá. Obsahuje „zdravé etické jádro“ – morální hodnoty se do vědomí dítěte dostávají podvědomě skrze jeho vlastní folklor. Moravský badatel oceňuje mimo jiné některé výbory, které byly v rámci dětského folkloru již vydány: jednak výbor pohádek Františka A. Zemana, dále výbor národních přísloví Jana Kopeckého (*Pravidla moudrosti a opatrnosti*), a sbírku národních hádanek, jejichž úlohu Bartoš – nehledě na kvalitu zpracování jednotlivých textů – vyzdvihuje, když říká, že hádanky „poskytují mládeži nejušlechtlejší zábavy a jsou cvičivem její soudnosti.“¹⁶

Bartoš vždy zdůrazňoval důležitost poznání života a kultury lidu. Jeho úsilí o uplatňování folkloru v literatuře se dá charakterizovat dvěma základními rysy. První z nich lze popsat tezí „krása se v umění vždy s něčím pojí“, ať už jde o myšlenku, ideál, pravdu, étos, výchovu či náboženství. Podle tohoto pojetí v sobě národní literatura odráží národní život, vyjadřuje národní potřeby, tužby, je projevem a výrazem národního ducha. Druhým rysem je pak zřetel k slovesnému konzumentovi – Bartoš v něm spatřuje činitele, který „významně rozhoduje o realizaci uměleckého díla.“¹⁷ Tyto rysy zohledňoval i při tvorbě svých děl směřovaných dětem. Výsledkem jeho snažení se stala sbírka *Naše děti*

4.3. *Naše děti: popis sbírky*

Sbírka *Naše děti* s podtitulem *Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společenské práce* vyšla poprvé v r. 1888, znovu pak o rok později v rozšířeném vydání za doprovodů ilustrací Mikoláše Alše. Jedná se o soubor textů spojených s životem dítěte od jeho narození až do doby jeho dospívání. Mluví-li Bartoš o „našich dětech“, vnímá je jednak jako děti moravské, jednak ve smyslu dětí, které byly vychovány „námi“, lidem v rodině a v rodné obci. Autor se v knize nesnažil zachytit svoji představu toho, jaké by děti měly ideálně být, pokusil se zobrazit děti takové, jaké byly – takové, jaké je poznal při svých cestách po Moravě a Slezsku. Měl možnost je pozorovat při svých dialektologických výpravách, kde mu děti často byly informátory. Kromě toho děti vyučoval ve škole. Příležitostí poznávat děti a zachycovat jejich folklórní projevy měl tedy Bartoš mnoho. Tato kniha nebyla míněna jako didaktická, nedávala si za úkol nikoho vychovávat či „předělávat“, jejím primárním cílem bylo zachytit přirozený stav toho, jak se děti bavily. Většinu materiálu autor sesbíral sám. Přesto neodmítl pomoc několika přispěvatelů – jmenujme např. Metoda

---

¹⁶Bartoš, František: Život a literatura, in *Obzor*, roč. 5, 1882, str. 180

¹⁷Zapletal, Zdeněk: Mezi folklórem a literaturou aneb František Bartoš jako teoretik dětské literatury, str. 636

Bezděka z Čejkovic Josefa Blažka z Kobylí, Jana Měrku z Otaslavic, Josefa Vojtu z Krásonic či Jana Vrzala ze Serovic.

Kniha je rozdělena do tří oddílů podle toho, s kým všim se dítě ve svém životě může setkat. Jednotlivé oddíly se pak dělí do menších kapitol, které korespondují s hlavním tématem celého oddílu. Bartošovi nelze upřít smysl pro přehlednost a systematičnost. Již na první přečtení je patrné, že se autor nesnažil analyzovat jednotlivé sesbírané texty. Ukázky roztřídil do kategorií, a nabídl nám tak možnost sledovat proměnu zájmů dětí s tím, jak se jejich pokusy o zabavení propojují s přibývajícím závažky vůči zbytku rodiny, vrstevníkům a obci jako takové. Jde tedy spíše o přehled a stručný popis toho, jaké zvyky se dodržovaly, jaké písňe se dětem zpívaly nebo písní, které si děti zpívaly samy, nebo jaké hry se hrály. Bartoš přitom neopomněl uvádět varianty jednotlivých textů, jež se někdy lišily od vesnice k vesnici.

První část knihy s názvem „Dítě v rodině“ se zabývá folklorem spjatým s narozením dítěte a prvním rokem jeho života. Na samotných textech i na autorově doprovodném komentáři lze sledovat význam role, kterou hraje intenzivní interakce mezi dítětem a členy jeho rodiny, hlavně mezi ním a matkou. V úvodní podkapitole jsou vyjmenovány rozličné pověry spojené s čerstvě narozeným dítětem a s tím, jaký bude asi jeho život. Je zdůrazněna něžná mateřská láska, která inklinuje k pověrám – ty vznikají právě proto, že každá matka chce, aby bylo její dítě hodné, zdravé a krásné a právě na základě toho se rodičky přiklánějí k jistým úkonům založených na pověře. Významné role po narození dítěte hrají v rámci pověr vedle matek také kmotry, chůvy a rovněž sourozenci novorozeněte, má-li nějaké.

Bartoš dále uvádí několik ukolébavek, které považuje za důležité, ač jim novorozeně nemůže rozumět. Ve všech se opakuje několik shodných prvků. Jednak obsahují zdrobněliny (zahrádka; okénko; maminka; pokojíček; Anička; děťátko...), dále jsou častá oslovení (hajej, dítě; spi, Aničko; děťátko; synáčku...), vyskytují se v nich názvy členů rodiny či vlastní jména (děťátko; synáček; maminka; máma; tatínek; dědóšek; Anička...) a slova spojená se spánkem (spát; zavřít očka; ospalý; kolíbat; sny...), někdy i s expresivním nádechem (hajé; hajušky; hajinkat; hajinké, hajušké). Jako protiklad k ukolébavkám je připojena i jedna říkanka užívaná naopak k probuzení dítěte:

Děťátko malé, jak jsi ospalé
ptáčkové už dávno vstali,
modlitbičky vyzpívali -
a ty ještě spíš!

Děťátko malé,
jak jsi ospalé,
kravičky jsem podojila,
kašičku ti navařila –
a ty ještě spíš! (ND: 22)

Nabízí se otázka, do jaké míry byly texty k probouzení rozšířené mezi lidem, zda jich bylo tak málo, že se k Bartošovi dostal jen tento jediný příklad nebo zda jich bylo více, ale nepodařilo se další texty nashromáždit.

Dále se autor věnuje hrám, které matky hrály se svými novorozeňaty ve chvíli, kdy se začal „probouzeti v dítěti duševní život“. (ND: 23) Kromě toho, že se při nich často rozvíjela pohybová aktivita dítěte, byly také mnohokrát spojeny s rytmickými říkačkami, z nichž některé se dochovaly dodnes (např. Vařila myšička kašičku). Opět se tyto říkanky neobejdou bez společných rysů – rýmy, rytmus, expresivní výrazy vyskytující se v daných textech jako úvodní verš (čáp, čáp, čapuška; kvá, kvá, kvačica...), zdobněliny (punčošky; hrneček; ocásek; kabátek; ručičky...). Dalo by se říct, že některé z říkaček mají částečně i edukativní ráz – konkrétně říkanky spojené s vypočítáváním na prstech často obsahují jednotlivé názvy prstů, a dítě se tak i učí.

Okolo prvního roku věku se kromě chůze učí dítě i mluvit. Rodiče tomu přizpůsobují svoji mluvu, protože dětská řeč není tak rozvinutá co se týče slovní zásoby a gramatických jevů, často jsou využívána např. onomatopoická slova (nana, papa, bumbat, hábíček, hačat', hapat' ...). Bartoš se v tomto oddíle dále zmiňuje o modlitbách, které se děti učí hned v raném věku. Již od útlého dětství jsou kromě lásky k rodičům a starým lidem vedeny k lásce k Bohu a k víře v něj. Obtížnost jednotlivých modliteb se pak odvíjí od věku dítěte – čím je dítě starší, tím složitější a delší modlitby memoruje. Již od dětství se učí dělit modlitby na večerní, ranní, na modlitby odříkávané před jídlem, po jídle, před prací či po práci.

Matky dále vyprávějí dětem pohádky. Dochovalo se jich však málo, a proto se Bartoš rozhodl několik z nich uvést ve své sbírce (*O kohoutkovi a slepičce, O poslušných kůzlátkách, O zlé koze, O šídlu, kohoutu, kačeru a houseru, O nevděčném kuřátku, Byla jedna kuřička*). Pohádky podle něj obsahují důležitou moudrost a zachycují pozitivní a negativní vlastnosti, jež si na základě příběhu dítě osvojuje a seznamuje se s nimi.

Často se užívají různorodé průpovědky reagující na chování dětí – pláč, hněv, smích,

nechut' k jídlu, vzdor, stížnosti na bolest či zimu, neposlušnost nebo nezdvořilost. Tyto průpovídky se vyznačují posměšnými verši, některé čerpají z náboženství, jiné jsou spojeny s nějakou pověrou. Obsahují v sobě nějakou postavu (bubák, Maga, klekánice, pirošek, škrabinoha, nomla), která má vyvolat strach; úkolem je pak upozornit, že jestli chování dítěte se nezmění, ona postava si pro ně přijde.

Mlč, děťátko, neplakej,
sic by přišel rohatej,
nabral by tě na rohy,
a bylo bys ubohy. (ND: 47)

hněvivému:
Nehněvaj se, hněvušku,
povezem tě na vuzku,
zavezem tě pod mezu,
tam tě žáby rozvezu. (ND: 48)

Bartoš v této části sbírky nezapomíná ani na úmrtí dítěte; uvádí, co se dává do rakve, umře-li dítě během šestinedělí, či pořekadlo, které je možné číst např. i v *Babičce* Boženy Němcové, že matka nesmí po smrti dítěte jíst jahody.

Druhý oddíl se jmenuje „Děti mezi sebou“ a je nejrozsáhlejší z celé knihy. Tato část se orientuje primárně na říkanky, písně a rozličné druhy zábavy, jež jsou spjaty s dítětem pohybujícím se v kolektivu vrstevníků. Je pak úkolem starších dětí, aby nového člena naučily všem „dětským radostem“, kterým se kdysi učily samy. Dětská poezie se tak jako ostatně veškerá lidová poezie šíří ústním podáním z generace na generaci. Největší vlivy na dětskou poezii přicházejí z přírody, v níž tráví téměř celý rok – reagují na její proměny, napodobují zvuky, pozorují zvířata i rostliny.

Bartoš poznamenává, že „česká mysl“ dokáže napodobit zvuky ptáků, a to každého zvlášť a specifickými výrazy a říkankami rytmicky dosazenými do jednotlivých ptačích popěvků; mimo to jsou o ptácích (popř. jejich zvucích) skládány kratičké básně:

Vlaštovička čudrná
pěkné černé peří má,
ráno vstává, švihotává,

fidli, fidli, fidli, fidli,
na střeše mám své obydlí,
tak zpívává. (ND: 72)

Skřivánek:
Hotuj biše, pohoniče,
sej, sedláčku, sej,
jak nebudeš orati,
budeš za rok žebrati. (ND: 72)

Vedle vlaštovky a skřivánka uvádí Bartoš řadu dalších popěveků (včetně notových zápisů) jiných ptáků (jmenujme např. žluvu, strnada, vrabce, slavíka či slepici). Ač se zprvu mluví pouze o schopnosti češtiny napodobovat hlasů ptáků, je následně plejáda ukázek rozšířena o další zvířata, s nimiž se děti ve svém životě pravidelně setkávají, ať už jde o zvířata hospodářská či volně žijící (koza, pes, žížala). Jak je možné pozorovat v mnohých básních, chovají se děti ke zvířatům, jako by to byly bytosti jemu rovnocenné, schopné dorozumívání. Někdy děti zvířata jen oslovují, mluví s nimi, někdy zase s nimi vedou ve svých představách dialogy, s tím, že za konkrétní zvířata opět mluví samy děti. Připisují jim rozličné vlastnosti, jejich vzhled popisují ve svých představách jako oblečení („Hej, krkavec, krkavec, nemá kúska nohavec, ani kúska gatiska, co by přikryl stehniska, heša, heša, heš!“ /ND: 62/ nebo „Korunko, verunko, červený kabátek slíkej, bílej oblíkej!“ /ND: 63/). Jako se svými přáteli se chtějí dělit o to, co mají (Polet', polet', pýřu, dám ti mísu šlížů.“ /ND: 67/ nebo „Polet', polet', trůlku, dám ti masnú hůlku, ešče neco více, červené střevíce.“/ND: 67/ či „Šnečku, šnečku, vystrč růžky, dám ti grajcar na tvarůžky, a troníček na tabáček, bude z tebe hajdaláček.“/ND: 66/), /ND: 66/ škádlí je a prosí (či skoro až vyhrožují), aby samy ve výsledku něco získaly („Šnečku, šnečku, vystrč rohy, jestli mi jich nevystrčíš, hodím tě do vroucí vody.“/ND: 65/ nebo „Okorunko, dávej slunko! Jak nedáš, vem tě Jidáš; jestli dáš, vem tě Pámbu náš.“ /ND: 64/). Zároveň jsou děti schopné nad zvířaty vyjádřit politování a slitování s nimi jako nad slabšími tvory („Naše kotěnka brňavá chytla ptáčka strnada, utrhla mu nožky, křídélka, ak bude létat, chuderka!“/ND: 58/).

V závěru tohoto úseku se pak autor věnuje výčtu předmětů, jejichž zvuky lze pomocí představivosti převést do slov (cepy, písťalka vinohradského hotaře, pastýřova trouba, housle, kolovrat).

Umíráček:

Kdo umřel, ten tam, nepřijde víc k nám. (ND: 100)

jeden cep:

Chlop, chlop – klop, klop – tak tak,
sám, sám – s měch, s měch. (ND: 100)

vinohradský hotař:

Hájím, hájím,
sám se najím,
druhého odháním. (ND: 102)

Děti si jakožto náměty svých říkadél vybírají také příklady ze společenského života – motivy hledají mezi dospělými a vrstevníky. Říkadla obsahují opět zdrobněliny, náboženské motivy, motivy z všedního života, z domova. Společenská říkadla Bartoš rozděluje do několika podskupin a ke každé přiděluje několik příkladů:

Jedna, dva, tři,
my jsme bratři,
který je tu mezi námi,
co si zalez do té slámy?

Ten nebo ten, vyhoďme ho ven. (ND: 106)

An, cvaj, traj,
fiky, panna, ráj,
fiky, panna, obrštuk,
te seš šelma, já so kluk. (ND: 108)

Had leze vedle meze, hledá sobě medu,
přišla k němu gargolička: Já tě tam zavedu.
Mne netřeba voditi, já umím sám choditi.
Zavedla ho do Vídně, tam kujú peníze,
co nakujú, to propijú, u nás o ně núze. (ND: 109)

Náš tatíček nebožtíček

nařezal nám hůlek,
abysme se mohli bránit,
až přijede Turek. (ND: 127)

Dětská poezie se nevyhýbá ani satíře. Kromě hezkých, jemných vyjádření náklonnosti, lásky a sympatií umí dát najevo i nepříjemné věci. Říkadla jsou ironická, urážlivá, hanobící. Narážky se týkají vzhledu, oblečení, chudoby, jmen, rodičů, cizích starých lidí. Pokud říkadly děti nehanobí, tak alespoň uštěpačně komentují to, co okolo sebe vidí. Jsou vyzdvihovány výrazné rysy, které jsou v daných říkadlech napadány a zesměšňovány. Posměšné rýmovačky se nevyhýbají ani modlitbám a náboženským průpovídkám:

Košilanda planda, že tě není haňba. (ND: 135)

Frantíku, Frantíku, dobrá kaša na mlíku,
ešče lepší na smetaně, ale se ti nedostane. (ND: 137)

Karlíček, mamín mazlíček. (ND: 139)

Táta sedí na lavici,
rozdává nám po krajíci,
přišla máma s lopatou,
vyhnala nás i s tátou. (ND: 142)

„Ve jménu otce“ - pásl jsem vuvce,
„i syna“ - belu mně zima,
„i ducha“ - neměl jsem kožucha,
„svatýho“ - neměl jsem zapiatýho,
„amen“ - spadla baba z kamen,
zabila kohóta, nesla jé do kóta,
nemohla hu honest, musela hu hojest,
nemuhla hu ješče honest, musela jé celyhu snést. (ND: 157)

Širokou paletu doložených textů představují dětské hádanky. Bartoš připomíná, že se vyskytovaly již ve starší literatuře (*Gesta romanorum*, *Bible*, pověst o Oidipovi). Vzhledem k oblíbenosti a rozšíření se tak nemohly vyhnout ani dětské poezii – Bartoš jim přisuzuje

důležitou roli. Lidé si jimi krátili čas během besed či při přástkách. Obsahově se týkaly těch nejběžnějších věcí, se kterými se člověk běžně setkával a stále setkává. Formálně se pak skládaly z důmyslných popisů daných věcí, které vyjadřovaly ty nezákladnější rysy daného předmětu. Hádanky byly krátké i delší (podle toho, zdali popisovaly jeden či více předmětů), někdy veršované, někdy ve formě otázky, často obsahovaly zdobněliny či expresivní slova. Využívaly metafor, a rozvíjely tak dětskou fantazii.

Břítva:

Železné hříbě otavěнку štibře. (ND: 160)

Frak:

Ne kazajka, ne kabát, z města pánek má ho rád. (ND: 161)

Jméno:

Co jest tvého a čeho lidé více užívají než ty? (ND: 164)

Sáně:

Čtyry nožky, dva trnožky, v zimě běží, v létě leží. (ND: 173)

Zvon:

Mosazné zvíře v kamenném chlívě,
když se zařehce, slyšet je na čtyři míle.

Lidské tělo:

Stojí, stojí hůlka, na té hůlce kulka,
na té kulce lesíček, pod lesíčkem mrky,
pod mrkama smrky, pod smrkama hamy,
pod hamama bery, pod berama kleky,
pod klekama chody, pod chodama černá zem. (ND: 180)

K jednotlivým slovům, která jsou v dané sekci seřazena podle abecedy, jsou připojeny jednotlivé variace hádanek měnící se od vesnice k vesnici.

Co se týkalo dětských her, jimž je věnována další část, zastávaly vedle předpokladu ukrácení dlouhé chvíle i pedagogickou funkci – vedle toho, že hry zdokonalují fyzickou zdatnost, umožňují dětem bystřit si vtip a ač si to děti neuvědomovaly, díky napodobování

řemesel, jež byly součástí jejich her, se učily tomu, co bylo pro jednotlivá řemesla charakteristické. Menší děti si hrály spolu, u starších dětí se pak vedle společných her vyskytovaly i takové, jež byly výhradně určené pro jednotlivá pohlaví. Bartoš na několika stranách podrobně popisuje jednotlivé hry, jež rozdělil do několika kategorií: 1) hry drobných dětí, hry společenské, hry závodové a zápasné; 2) hry v míč; 3) hry v blechu a špačka; 4) hry ve fazole a lusky; 5) písťalka, frkalka, pukač a jiné nástroje dětských her; 6) jarní hry dívčí provázené zpěvem.

V určitém věku se děti zapojovaly do chodu domácností a hospodářství a postupně začínaly vypomáhat rodičům, a to především na pastvách, přičemž se učily zodpovědnosti. Z písní těšících se podle Bartoše největší úctě uvádíme jako příklady následující:

Kdo pase krávy, Pánbůh ho chválí:
kdo pase kozy, čert na něj hrozí;
kdo pase prasata, do pekla za vrata;
kdo pase husy, do pekla musí. (ND: 242)

Napas sa mi, napas, malenečko moja,
nebudu já na rok kravařečka tvoja;
nebudu, nebudu, ale bude jiná,
ale taká nebude, jako sem já byla. (ND: 251)

Pro chlapce-kravaře bylo typické, že neradi pásli sami – často spojovali svá stáda a čas si krátili pomocí společných her. Dívky se pak snažily zabavit hlavně tzv. halekačkami, které se naopak podle Bartoše mezi chlapci téměř nevyskytovaly. Zapomenulo-li se však dítě při hře a nehlídalo správně své stádo, často se ozvalo jedno z dětí s posměšnou říkankou či popěvkem, jež měly za úkol danému pastevcovi připomenout jeho úkol:

Chlapci zajímají,
že už dóm poženú,
sami se jahod najedli,
a voľky hladné majů. (ND: 260)

Závěr této kapitoly je v krátkosti věnován úloze pranostik a tomu, co pastevcovi jedli během doby, jež trávily se zvířaty. Tento motiv si totiž našel v písních a říkankách pevné místo.

Pastva byla každý rok ukončena na počátku zimy, kdy místo toho děti začaly chodit do školy či doma pomáhat na dračkách. Účastnily se také přástek, kde zpívání písní či hraní her bylo vystřídáno posloucháním pohádek, písní a kronik.

Třetí část knihy nese název „Dítě v obci“. Pokud se jednotlivec nepřestěhoval do jiné vesnice či města, s většinou lidí ze své obce se setkával velmi často a interakce s nimi měla dozajista vliv na jeho vývoj; každý hospodář či hospodyně představovali pro dítě dalšího „strejčka“ či „tetičku“, tak jako hospodáři a hospodyně oslovovali zase všechny děti „synku“ a „dcerko“. V této části knihy se Bartoš zabývá hlavně zvyklostmi spojenými se svátky a významnými dny v roce. Začíná obdobím Vánoc. Okrajově se zabývá dnem sv. Mikuláše, více prostoru pak věnuje koledování na sv. Štěpána, které se však v některých vesnicích praktikovalo již na Štědrý den. V této části autor nabízí především dlouhý seznam často užívaných koled, s nimiž jednotlivci či skupiny dětí obcházely dům od domu.

Biskup svatý Mikuláš
již je dávno v nebi.

Dokud býval na zemi,
po dítkách se ptával,
rády-li se modlívalí,
rodičů-li poslouchají,
dary jim rozdával.

A když dítky ráno vstaly,
za okny dar uhlídaly,
od radosti skákaly
a vesele volaly:
Byl u nás přítel náš,
svatý biskup Mikuláš. (ND: 267)

Koleda, koleda, oknem ven,
dej vám Pámbůh dobrý den. (ND: 268)

Běží myška k háji,
chytejte ji, páni,
já ji chytat nebudu,

zmeškal bych si koledu. (ND: 280)

U některých koled Bartoš dokládá i notový záznam, většinu však nechává bez zachycení nápěvu, pouze s dodatkem, z jaké oblasti daná koleda pochází.

Poté je pozornost věnována skupině svátků spjatých s konkrétními osobami – jde o tři krále, sv. Blažeje, sv. Dorotu, sv. Matěje a sv. Řehoře. V této podkapitole se autor také zaměřuje na masopust a zvyky s ní spojené. Hlavní pozornost je věnována tříkrálovým obřadům. V podkapitole zabývající se květnou a smrtnou nedělí dává Bartoš nejvíce prostoru neděli smrtné – písni, které zpívali a zvyklostem spojeným s vynášením Morany.

Smrtelenko má milá, kde tak dlóho bévala?

Na peci sem sedala, drobný rebe jídala.

Smrt' nesem, zanesem, nový léto přinese. (ND: 321)

Smrtná neděle, ptám se já tebe,

kdes poděla klíče, klíče vod země.

Zadala sem je svatýmu Jiří,

a ten Jiří země votvívá. (ND: 323)

Bartoš nezapomíná ani na velikonoční svátky, těm se však věnuje jen v krátkosti. Vyjmenovává, co chlapci používali při svých koledních výpravách, a dále uvádí několik ukázek písní (včetně notových zápisů), zpívaných při koledování.

Poslední podkapitola se pak stručně točí okolo letnic. Popisuje všechny zvyky s nimi spojené, z nichž lze vyvodit některé podobnosti (dívký jako královny, chlapci jako králové), uvádí několik málo příkladů písní a u jedné z nich dokládá i notový zápis.

5. František Bartoš – *Kytice*: charakteristika sbírky a analýza jejích textů

Kniha *Kytice z lidového básnictva*, která vyšla poprvé r. 1906, je souborem folklorních textů rozdělených do několika skupin podle žánru. Dílo se dočkalo hned několika vydání (1920, 1929, 1970, 1975). V rámci některých z nich byly vypuštěny vybrané texty pro jejich údajnou náročnost na porozumění. Většina z nich ale zůstala zachována, a to ve stejné podobě a ve stejném pořadí tak, jak to Bartoš sestavil pro vydání první. V r. 1953 byl pak poprvé publikován výbor *Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice* sestavený K. Dvořákem a J. Červenkou.

Úvodní část knihy s názvem „Říkadla“ obsahuje třináct krátkých veršovaných textů, které se zdají být psány z pohledu dětí – tak, jak to sám Bartoš požadoval. V jednotlivých říkadlech se opakuje řada motivů: zvířata, barvy, předměty z každodenního života. Často jsou užívány zdobněliny, rýmy, expresivita, přímá řeč. Svoji jednoduchostí, hravostí, veselostí a rytmičností jsou tyto texty pro děti lehce zapamatovatelné a srozumitelné. Další část knihy se zabývá ptačí řečí. Jednotlivé ukázky jsou přežaty z *Našich dětí* a obsahují vždy krátký popis, při jakých příležitostech ptáci danou „řeč“ vyluzují, respektive při jakých příležitostech děti jednotlivé věty „slyší“. Ptačí řeč je založena na spojení představivosti, hudebnosti českého jazyka a jednotlivých zvuků, jež ptáci ve skutečnosti vydávají; tato kombinace dává lidem možnost vytvářet průpovídky, které jsou pak připisovány ptákům jako jejich vlastní. Následuje oddíl s pohádkami. Některé z nich můžeme najít opět již v *Našich dětech*. *Kytice* je pak rozšířena o další zástupce tohoto žánru. Jsou to totiž podle Bartoše hlavně pohádky, jejichž čtením se dětem podvědomě vštěpují mravní zásady. Kniha pokračuje oddílem zaměřeným na písně. Všechny jsou doplněny o notový zápis, jejich tématem jsou nejčastěji zvířata, především ptáci. Některé z nich se týkají nejbližších rodinných příslušníků. Předposlední část publikace tvoří koledy, u kterých – stejně jako u písní – nechybí zachycený notový zápis. *Kytice* je uzavřena hádankami, přičemž za každou z nich je vždy dopsána správná odpověď.

Ač si jsou obsahově obě díla velmi blízká, liší se *Kytice* a *Naše děti* svým zaměřením. *Naše děti* jsou primárně přehledem toho, jaké texty a pohybové aktivity spojené s mluveným slovem se s dětmi pojí. Tyto texty obsahují doprovodný, sic mnohdy stručný komentář či vysvětlivky. Celá kniha je pak spíše určena lidem zajímajícím se obecně o folklor,

spisovatelům a badatelům nabízí možnost inspirace či základu pro další výzkum v této oblasti. Vedle toho je *Kytice* knihou svým obsahem primárně zaměřenou na děti jakožto čtenáře, na kterého mají vybrané texty zapůsobit a ovlivnit ho. Jejím úkolem je rozvíjet dětskou fantazii a formovat dětského ducha. Bartoš se snažil jít tímto svým dílem jako příklad ostatním spisovatelům zaměřujícím se na literaturu pro děti. Poukázal na to, jakým způsobem má být tvořena dětská literatura, aby se co možná nejlépe přiblížila světu, který si děti samy vytvářejí, v němž setrvávají a skrz který poznávají své okolí, s nímž komunikují.

Nejčastějším tématem, jež se v *Kytici* objevuje, jsou zvířata, která se kromě vánočních koled prostupují v různé míře všechny vybrané žánry. Zvířata jsou dítěti velmi blízkými tvory a díky hravě a vesele napsaným říkankám, poutavě vyprávěným pohádkám či při zpěvu krátkých písní si nevědomky dítě rozvíjí svoji emoční stránku, utváří vztahy k zvířatům a skrze tyto texty si vštěpují morální hodnoty, které Bartoš považuje za tak důležité. Etické zásady je nejvýrazněji zobrazeny právě v pohádkách, kde mohou děti např. spatřovat, že neposlušnost může být potrestána (*O kohoutkovi a slepiče*), naopak poslušnost se vyplácí (*O poslušných kozlátkách*), že je důležité pomáhat druhým (*O zlé koze, Pámbůh dej štěstí, lavičko*), pokora a dobrá vůle jsou prospěšnější než zloba a sobeckost. Říkadla o zvířatech měla patrně rozvíjet v dětech city a vztahy ke sému okolí, hlavně tedy ke zvířatům, jsou-li texty o nich.

Dalším tématem, se kterým se v Bartošově *Kytici* setkáváme, jsou rodinné vztahy – hlavně vztah rodičů a dětí. Částečně toto téma nalzáme již v souvislosti s tematikou zvířat (pohádka *O poslušných kozlátkách*, říkadlo *Vařila myšička kašičku*, písně *Kocourek* a *Křepelka na podzim*). Mezilidské vztahy nalzáme v písních: konkrétně v písni *Rodičům* je vyjádřen respekt, úcta a vděk matce a otci za to, co pro děti dělají a jak se pro ně obětují. Dvě stejnojmenné písně jsou pak věnovány dědečkovi, kterému děti u Boha vyprošují dlouhé zdraví. Toto téma není v *Kytici* zastoupené tolik jako předchozí, nicméně Bartoš pokládá rodinu za důležitou, proto patrně volí (byť třeba jen okrajově) texty, které mají v dětech formovat vztah k jejich rodičům a prarodičům.

6. Tvorba Františka Bartoše a srovnání s dílem jiných autorů píšících pro děti

6.1. František Bartoš a Josef Kožíšek

Josef Kožíšek (1861–1933), který se jako učitel aktivně podílel na zlepšení života českého učitelstva a snažil se zasadit o zkvalitnění osnov literární výchovy, se k tvorbě pro děti dostal právě prostřednictvím svého učitelského povolání. Literaturu považoval za důležitou součást rozvoje dětské osobnosti – podle něj byla literatura jedním ze způsobů, jak dítě vychovávat. Kožíšek se tudíž stavěl proti její izolaci od života dítěte a tvořil své texty pro děti právě proto, aby jejich prostřednictvím učil. Podobně jako Bartoš se Kožíšek coby pedagog s dětmi stýkal pravidelně a dlouhodobě, měl tedy možnost nahlédnout do jejich her, způsobu uvažování a podrobně jejich svět prozkoumat. Podle Kožíška bylo příčinou malého množství kvalitní dětské literatury v minulosti právě to, že mnoha spisovatelům chyběl pravidelný kontakt s dětským světem – takovým, jak ho děti skutečně vnímají a jak skrz něj prožívají a poznávají nové věci. Ve své tvorbě, v níž se Kožíšek opírá o folklorní tradici (používá její slovní zásoby a rytmičky – hudební rytmus je podstatnou součástí poezie pro děti), se nechává inspirovat nejběžnějšími věcmi: starostmi, radostmi, překonáváním překážek, vzájemnou přichylností, vztahy mezi lidmi. Nebojí se psát ani o vážných věcech; dokáže však vše vyjádřit v optimistickém duchu a i ve špatných věcech (např. chudoba) se snaží najít něco pozitivního. Na tomto základě pak vznikají básně s tématy, která jsou pro Kožíška typická.

Jak Bartošovi, tak i Kožíškovi jsou společným tématem zvířata. Ta se v Kožíškově podání chovají jako děti, mají stejné vlastnosti jako ony, podobají se jim v mnoha ohledech. Děti je tak mají možnost vnímat jako své druhy, kamarády a skrze texty o nich s nimi mohou soucítit. Naučí-li se pak dítě od nich něčemu, stane se tak díky hravosti, veselosti a nenucenému přístupu, s jakým jsou didaktické látky dětem předkládány. I u Kožíška se setkáváme se snahou vštípit dítěti morální hodnoty, které jsou podle něj důležité. V básni *Kohoutek* se odkazuje ke stavu duše, který je důležitější než bohatství („Ať si bylo ve stodůlce / mnoho nebo málo / kohoutkovi srdce v těle / spokojeně hrálo: / Jen když moje dušička / radosti je plnička - / ať je potom třeba prázdná / stodola i kapsička“,¹⁸ podobě tomu je

---

¹⁸Kožíšek, Josef: Chudobky u cest, str. 5

v pohádce *Zlato*: pro matku žábu jsou bohatstvím (zlatem) její děti, které jsou pro ni důležitější než cokoli materiálního, zatímco pro tátu žabáka to jsou dukáty. V básni *Sen kuřátka* má zase pro kuřátko největší význam jeho maminka („Nech ty si, kohoutku, zlato i sýpku / za svět já neprodám matičku slípku.“).¹⁹ Dítě se také učí být pokorným a vděčným za to, co má, a to, co má, se učí nebrat jako samozřejmost (*Zlatá rybka*, *Zajíčkův svátek*, *Kohoutek*), nebo dále např. to, že poslouchat rodiče je důležité a lenost že nepatří mezi dobré vlastnosti (*Peciválek*).

Dalšími tématy příznačnými pro Kožíška jsou matka a otec. S matkou jsou spojena slova jako láska, něha a ochrana (báseň *Kuřátka*, povídka *Děti z boudy* nebo *Javorový špalíček*), zatímco s otcem jsou spojovány práce, výroba hraček a šikovné ruce (báseň *Náš tatíček*: „Nad našeho tatíčka / nemá celá vesnička. / Když on vezme nůž a pilku / rozehraje každou žilku, / a když klepe kladivem, / roste nám div za divem.“),²⁰ učení (povídky *Jak pampeliška roste*, *Jak pampeliška kvete*). Rodiče chápe Kožíšek jako „ideální vychovatele“, proto s nimi spojuje i téma vlasti a lásky k ní – již rodiče by podle něj měli být těmi, kdo vede děti k pozitivnímu vztahu k rodné zemi. Bartoš i Kožíšek se shodují v tom, že děti by se měly učit správně česky, Bartoš však lásku k jazyku dětem zprostředkovává skrze jazyk samotný, kdežto u Kožíška se láska k jazyku stává vedle lásky k domovu/vlasti konkrétním tématem – pozornost je mu věnována hlavně v textu *Na výstavu*, kterou Kožíšek sepsal roku 1891 u příležitosti jubilejní výstavy konané v Praze. Kromě toho, že hlavní postava sklář Beran dbá na to, aby se děti snažily mluvit česky (často se opakuje verš „Český otec, česká máti učili mě jazyk znáti“, který své děti učil), dokonce se radši vzdá dobře placené práce, která by rodině zaručila bezstarostný život, jen aby jeho děti nemusely začít chodit do německé školy a nezapomněli tak svůj rodný jazyk.

6.2. František Bartoš a Josef Václav Sládek

Dětská poezie, k níž se Josef Václav Sládek (1845–1912) dostal skrze lásku k vlastní dceři Heleně a přichylnosti k dcerám Františka Heritese, jimž jsou dedikovány dvě ze tří sbírek zaměřených výslovně k dětem, se stala nedílnou a výraznou součástí Sládkovy tvorby jako celku, a to i přesto, že v porovnání s Kožíškem se jí Sládek věnoval v menším měřítku a spíše příležitostně. Zatímco Bartoš a Kožíšek byli s dětmi ve styku především díky svému učitelskému povolání a jejich přístup byl tak spíše konkrétní, opřený o jejich učitelskou praxi,

---

¹⁹ tamtéž, str. 4

²⁰ Kožíšek, Josef: Na výsluní

stýkal se Sládek s dětmi hlavně ve své rodině (vedle vztahu s dcerou byl ovlivněn např. matčinou výchovou – patrně je to částečně příčinou toho, proč se Sládek orientuje na národní výchovu v rámci rodiny) a v rodinách svých literárních přátel. Jeho přístup k dítěti je tak hlavně založený na citu.

Co se týče tematického zaměření, i v Sládkově tvorbě objevujeme značné množství básní s tématem zvířat. Děti s nimi komunikují a jednají jako se sobě rovnými, hrají si s nimi („Sluníčko-víčko / rozmilý broučku, / co jsme se tě nahonili / na tom paloučku.“).²¹ Básně jsou hravé, veselé, optimistické. Setkáváme se tu tedy se stejným postupem tvoření, jaký jsme mohli pozorovat ve folklorních textech, které Bartoš zařadil do *Kytice* a které použil Kožíšek při tvorbě svých vlastních textů. Básně např. rozvíjejí citovou stránku dítěte a jeho vztahy ke zvířatům. Stejně jako u Bartoše, také u Sládka se setkáváme s ptačí řečí – u Sládka je však více dáno najevo, že jí rozumí jen děti („...- ať to bylo kdekoli - / nikdo děcku nevěří, / že rozumělo, vlaštovka co zpívá...“),²² a to díky své představivosti, kterou si čtením ještě rozšiřují.

Tak jako Bartoš a Kožíšek, i Sládek zařadil do svých dětských sbírek téma rodičů; např. v básni *Věnování* jsou matky, kterým je text dedikován, charakterizovány jako obětavé, starostlivé, upřednostňující dítě před sebou samými. Matka je ochránitelka, která bezmezně miluje své dítě; to by pak mělo své matce její dobrotu a lásku oplácet. Matka, která chrání své děti, se objevuje i v básni *Ručky* nebo *Holubi*.

Dále se v části Sládkových dětských básní objevuje téma domova, vlasti. Slova jako vlast či národ jsou dlouhou dobu pro děti jen abstraktními, nesrozumitelnými slovy. Proto Sládek volí v části svých textů motiv české krajiny a domova, jehož prostřednictvím se v dětech snaží vybudovat vztah k jejich rodnému kraji; ten se až později dětem spojuje se slovy vlast či rodná země. Sládek používá konkrétní slova a představy s jasnými významy, kterým děti rozumí, znají je a dokážou si je představit, zapamatovat, vytvořit si k nim silné pouto. Básně často využívají motivů vnímatelných smysly (jablka, květiny, slunce, vítr, déšť), jsou optimistické, a to i tehdy, když se věnují zdánlivě ponurému námětu (např. podzim, kdy život z přírody mizí, nebo zima, kdy příroda spí; autor se snaží hledat pozitiva, která by si děti s tímto námětem spojila). Snaha působit na vztah dětí k domovu a vlasti skrze konkrétní představy však neznamena, že Sládek chce abstraktní vyjadřování ze své tvorby vylučovat.

---

²¹Sládek, Josef Václav: Spisy básnické, díl 1, str. 409

²²Sládek, Josef Václav: Spisy básnické, díl 1, str. 414

Je ho také potřeba a Sládek ho ve své poezii pro děti a mládež nabízí („Jsou ty naše Čechy / země maličká, / jak v hluboké moře / spadlá perlička. / Proto vše je stokrát / ještě radši mám, / že jsou jak ta perla, / jako drahokam: / vzácný, utonulý / v mořské hlubiny, / ale pro nás ze všech / v světě jediný!“),²³ ale mělo by ho být používáno úměrně věku dětí.

6.3. Tematické shody a odlišnosti mezi sledovanými autory

Bartoš, Kožíšek i Sládek vnímali literaturu jako prostředek umožňující formovat osobnost člověka. Platilo to jak pro dospělé, tak i pro děti, které pro všichni tři autory představovaly budoucnost národa. Považovali za důležité, aby byly děti vychovávány v duchu národa a vztahu k němu již od útlého dětství. Bartoš, Kožíšek a Sládek si zvolili si v rámci své knižní produkce několik témat, která uznali za vhodná k tomu, aby se jejich prostřednictvím pokusili splnit své představy o úkolech literatury věnované nejmenším.

Z tematického hlediska je všem třem autorům společné užití tématu zvířat. Děti je vnímají jako své přátele, jako sobě rovné komunikační partnery, a proto jsou texty a hodnoty s nimi spojené dětem přístupnější a srozumitelnější. Všichni tři autoři se snaží dětem nenásilnou formou přinést morální hodnoty, které považují za důležité pro formování jejich duše. Volí proto takové způsoby, které splní jejich úkol, aniž by dítě mělo pocit, že se něco učí, že něco přijímá za své. Na příkladech ze života zvířat – svých blízkých druhů – se mají možnost leccemu přiučit, něco napodobit nebo se naopak něčemu vyvarovat. Právě proto, že jsou dětem zvířata tak blízká, mohou skrze texty vše prožívat s nimi, jako by to bylo skutečné, a lépe tak přijímají to, co si v textech vyčtou. Právě proto je podle mého toto téma nejrozšířenější a nacházíme ho u všech tří autorů.

Liší se v tom, jakým způsobem se staví k pojetí tématu vlasti a národa. Bartoš v rámci předávání vztahu k národu jde cestou jazykovou a ke svému účelu využívá folkloru obsahujícího takové jazykové prostředky, které byly lidovému čtenáři srozumitelné, blízké a přirozené. Naopak Sládek s Kožíškem zařadili vztah k vlasti, domovu, češství do své tvorby jako konkrétní téma. Sládek přibližuje dětem vlast skrze přírodu, Kožíšek skrz národní hrdost, otevřené přihlášení k češství, radost z toho, že je hlavní postava Čechem, stejně jako jeho celá rodina, přičemž rodiče coby ideální vychovatelé, jak si je Kožíšek představoval, učí své děti pozitivnímu vztahu českému jazyku a vlasti. Zároveň se ale Kožíšek se Sládkem částečně přibližují Bartošovi v tom, že do své tvorby nechávají pronikat i folklor – ať už některé jeho

---

²³Sládek, Josef Václav: Spisy básnické, díl 1, str. 506

prvky nebo úryvky z lidové poezie, které sami dál rozšiřují.

Liší se také v tom, do jaké míry zařazují do svých titulů téma rodičů a vztahy mezi nimi a dětmi. Ve Sládkově a Kožíškově tvorbě se s tímto tématem setkáváme často, protože tito autoři považují za podstatné udržování zdravých mezilidských vztahů jak uvnitř rodinného kruhu, tak ve společnosti jako celku. U Bartoše toto téma naopak nacházíme jen minimálně, neboť Bartoš klade důraz hlavně na rozvoj individuality a zdůrazňuje důležitost pěstování duševních schopností jedince.

7. Závěr

7.1. Rekapitulace poznatků

Na konci 18. století a v průběhu 19. století docházelo ke snahám o povznesení naší národní literatury a upevnění její pozice mezi literaturami ostatních evropských států, hlavně Německa. Národů, hlavně Němců. Jedním ze zdrojů, z něhož tehdejší čeští spisovatelé čerpali, byl folklor, který vycházel z lidu, považovaného za samotné jádro národa. Tomu se poezie pokoušela přiblížit již za romantiky. V ohlasových básních, které vznikaly od dvacátých let 19. století, se postupy lidové a umělé poezie osobitě prostupovaly. Změna vztahu mezi oběma složkami literatury v dalším průběhu 19. století spočívala v tom, že folklorní poezie se stávala spíše vnější inspirací, na jejímž základě se básníci pokoušeli vyjadřovat své prožitky. Folklorní próza byla zastoupena především pohádkami. I u nich dochází v průběhu 19. století k charakteristické proměně – ta je založena hlavně v postupném odbourávání některých prvků typických pro tento žánr (odsouvání nadpřirozených postav a fantastických motivů). Důsledkem je přiblížení pohádky k realistickému vyprávění. Specificky dětskému folkloru je pak pozornost věnována až ke konci 19. století, a to právě díky dílu Františka Bartoše.

V případě dětské literatury se významnější zájem o ni projevuje v českém prostředí až v druhé polovině 19. století. Do té doby jsou česky psané texty pro děti spjaty s výchovnými cíli kněží a pedagogů a jsou zaměřeny výrazně didakticky. Kromě jejich tvorby se jinak v naší literární produkci pro děti vyskytují hlavně překlady z německého jazyka. V 60. letech bylo vydáno několik zákonů, které určily směřování českého školství. Díky nim se rozvíjely časopisy, vznikaly nové knihovny, byly rozšiřovány knihovny. Dochází nejen k rozmachu literatury věnované dětským čtenářům, ale také ke vzniku řady kriticky zaměřených článků, v nichž se jejich autoři vyjadřují k rozličným problémům dětské literatury. Mnozí spisovatelé však i přes toto upozorňování i nadále píšou spíše o dětech než pro děti.

7.2. Význam Bartošova díla

Na význam Bartošova díla lze díky jeho širokému záběru nahlížet hned z několika úhlů pohledu. Jednak je to jeho dílo dialektologické. Bartoš byl prvním našim badatelem, který se začal soustavně zabývat moravskými nářečnými a svojí *Dialektologií* a *Slovníkem* položil základ k dalšímu bádání v této oblasti. Přestože si byl vědom, že jeho dílo zůstane

nedokončeno, v práci pokračoval z toho důvodu, že dialektologický výzkum považoval za důležitý pro porozumění vývoje spisovného českého jazyka jako celku. Podrobnější znalost dialektů byla důležitá i v pedagogické oblasti – považoval za podstatné, aby učitelé znali dialekty svých žáků a lépe jim mohli vysvětlit pravidla spisovného jazyka.

Významnou úlohu sehrál částečně Bartoš i jako pedagog, když své žáky seznamoval nejen s autory staršími, ale i soudobými (Vrchlický, Zeyer, Neruda), které považoval za kvalitní a přinášející čtenářům nové hodnoty. Na rozdíl od autorů do té doby užívaných učebnic považoval za důležité, aby se děti orientovaly i v soudobé poezii. Snaží se i o prosazení požadavku, aby děti četly i doma během přípravy do školy, ne jen ve školních hodinách.

Největší význam si ale uchovalo Bartošovo dílo etnografické. Bartoš se snažil proniknout do světa lidových vrstev a do jejich života do co největší hloubky. To, co sám nestihl dostatečně zpracovat, zaznamenal aspoň jako záchytný bod pro další generaci badatelů, která tak díky Bartošem položeným základům měla na čem stavět. Specifickou vlastností Bartošových etnografických prací je také jejich regionální integrita. Za úkol si dal pouze seskupit informace týkající se života moravského obyvatelstva, a toho se i drží. Bartoš si zakládal na dokumentárním zachycení poznatků, které se mu podařilo nashromáždit. Jeho popisy jsou reálné, jednotlivé jevy vylíčil tak, jak je poznal, nejsou ničím přikrášleny. Díky němu se nám tak dochovaly specifické poznatky ze života moravského lidu, které doplňovaly celkový obraz o pomalu zanikající lidové kultuře.

Důležitou roli sehrál Bartoš ve světě literatury, především té dětské. Významný je jeho článek *Život a literatura*, ve kterém upozorňoval na nedostatky v této oblasti (např. kvantita literární produkce byla dlouho upřednostňována před kvalitou, přesto se setkával s nezájmem lidových čtenářů o česky psanou literaturu) a ve kterém podrobně vysvětlil, proč je tak důležité, aby literatura pro děti byla kvalitní a dětem dostupná. Za klíčový lze považovat Bartošův požadavek, aby děti byly vychovávány v duchu národa již od útlého dětství, a to prostřednictvím folkloru. To ho vedlo ke sbírání dětské folklorní literatury, kterou systematicky zachytil v knize *Naše děti*, v níž je tato oblast (ač bez bližší analýzy či dalších komentářů) zaznamenána v širokém spektru a přehledně. Na základě této publikace sestavil soubor dětských textů, který měl být určen primárně dětem jako dětské čtení – jde o již zmíněné kompendium *Kytice*, jehož texty – jak jsme ukázali – normativně naplňovaly Bartošovu představu o tom, jak by měl soubor takovýchto textů vypadat a co všechno konkrétně měl obsahovat, aby to dětskému čtenáři přinášelo prospěch. Volí takové texty,

jejichž prostřednictvím se dítě vyvíjí jako individualita, skrz texty si přisvojuje některé vlastnosti a důležité hodnoty, díky kterým se budou jedinci stavět uvědoměleji k rozvoji národa jako celku.

8. Literatura

primární literatura:

- Bartoš, František: *Naše děti*. Vyšehrad, Praha 1949.
- Bartoš, František: *Kytice*. Albatros, Praha 1970.
- Kožišek, Josef: *Děti z boudy*. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1971.
- Kožišek, Josef: *Dukátový stromeček a jiné pohádky*. Státní nakladatelství, Praha 1946.
- Kožišek, Josef: *Chudobky u cest. Básně a povídky pro útlý věk*. Alojs Hynek, Praha 1901.
- Kožišek, Josef: *Na výsluní*. Nakladatelství Lípa, Vizovice 1998.
- Kožišek, Josef: *Pohádka lesa. Soubor pohádek a říkadel pro nejmenší*. Svoboda, Praha 1995.
- Sládek, Josef Václav: Skřivánčí písně, in: *Spisy básnické. Souborné vydání ve dvou dílech. Díl 1*. Jan Otto, Praha 1907, str. 478-533.
- Sládek, Josef Václav: Zlatý máj. in: *Spisy básnické. Souborné vydání. Díl 1*. Jan Otto, Praha 1907, str. 405-436.
- Sládek, Josef Václav: Zvony a zvonky. in: *Spisy básnické. Souborné vydání. Díl 2*. Jan Otto, Praha 1907, str. 153-203.

sekundární literatura:

- Bartocha, Josef: *František Bartoš [K jeho úmrtí.]*. Revue moravsko-slezská, 2, 1906, č. 8-9, str. 249-258.
- Bartocha, Josef: *Chronologický přehled literární činnosti Františka Bartoše*. in *Časopis Matice moravské*, 30, 1906, str. 373-401.
- Bartoš, František: Několik slov o broušení jazyka českého. in: *Rukověť správné češtiny*. České knihkupectví Emila Šolce, Telč 1891, str. I-XXV.
- Bartoš, František: Předmluva. in: *Dialektický slovník moravský*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1906, str. I-III.
- Bartoš, František: Předmluva. in: *Dialektologie moravská I*. Brno 1886, str. I-IV.
- Bartoš, František: Předmluva. in: *Nová rukověť správné češtiny*. Telč 1901, str. III-VIII.
- Bartoš, František: Předmluva k vydání druhému. in: Bartoš, František; Blažek, Matiš: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. Skladba*. Brno 1880, str. VII.

- Bartoš, František: Předmluva k vydání prvnímu. in: Bartoš, František; Blažek, Matáš: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. Skladba*. Brno 1880, str. V-VI.
- Bílý, František: Životopis Františka Bartoše. in: Bartoš, František: *Sto lidových písní československých s rozborů a výklady*. Praha 1903, str. 151-154.
- Bulánek, František: *Sládkovo místo v poezii pro mládež*, V. Zrubecký, Praha 1945.
- Čech, Leander: *O významu vědecké práce Františka Bartoše*. in: Časopis Matice moravské, roč. 31, 1907, str. 129-152.
- *Dějiny české literatury II.* kol. autorů, ČSAV, Praha 1961.
- *Dějiny české literatury III.* kol. autorů, ČSAV, Praha 1963.
- Dvořák, Karel: Včleňování folklórní písně do obrozenské literatury. in: *Mezi folklórem a literaturou*. Karolinum, Praha 1994, str. 13-37.
- Genčiová, Miroslava: *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*, SPN, Praha 1984.
- Hýsek, Miroslav: *Literární Morava v letech 1849–1885*. Praha 1911.
- Chaloupka, Otakar a Voráček, Jaroslav: *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Albatros, Praha 1984.
- Jungbauer, František: *Josef Kozíšek, básník-učitel*. SN, Praha 1938.
- Kretz, František: *Význam Františka Bartoše v oboru lidovědy*. in: Revue moravsko-slezská, 2, 1906, str. 291-298.
- *Lexikon české literatury 1-4/II.* kol. autorů, Academia, Praha 1985–2008.
- Mocná, Dagmar a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha-Litomyšl 2004.
- Polák, Josef: *Přehledné dějiny literatury pro děti a mládež a četby mládeže*. SPN, Praha 1987
- Pospíšilová, Jana: Od Bartošovy sbírky *Naše děti* k současnému stavu bádání o kultuře dětí. in: *František Bartoš jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Sborník příspěvků z konference. Zlín, 25. - 26. dubna 2006*. Zlín, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2006. 198 s. AM, 2006, suppl. 1., str. 14-21 str. 75-81.
- Šajtar, Drahomír: *Dvě „moravské“ tradice literárněhistorického bádání v oblasti písemnictví pro mládež*. in: Zlatý Máj, r. 9, 1965, str. 384-387.
- Šmahelová, Hana: *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře I, II*. Praha 1999.
- Tille, Václav: *České pohádky do r. 1848*. Česká akademie věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909.
- Toncrová, Marta: *Písňové sbírky Františka Bartoše*. in: *František Bartoš jazykovědec*,

pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Sborník příspěvků z konference. Zlín, 25. - 26. dubna 2006. Zlín, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2006. 198 s. AM, 2006, supl. 1., str. 14-21 str. 47-52.

- Václavek, Bedřich: *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním.* nakl. Václav Petr, Praha 1940.
- Vodička, Felix: Včleňování folklórní pohádky do obrozené literatury. in: *Cesty a cíle obrozené literatury.* Československý spisovatel, Praha 1958, str. 203-247.
- Voráček, Jaroslav: *Česká literatura pro mládež.* SPN, Praha 1987.
- Zapletal, Zdeněk: *Mezi folklórem a literaturou aneb František Bartoš jako teoretik dětské literatury.* in: *Zlatý Máj*, r. 11, 1967, str. 635-637.
- *Ze života a díla Františka Bartoše.* Krajské muzeum v Gottwaldově, Praha 1957.